The Gleaner

Vol 5 (1967)

Σχόλιο στα «Επτανησιακά Μονόφυλλα»

Σπ. Ι. Ασδραχάς

doi: [10.12681/er.10496](https://doi.org/10.12681/er.10496)

Copyright © 2016, Σπ. Ι. Ασδραχάς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Ασδραχάς Σ. Ι. (2016). Σχόλιο στα «Επτανησιακά Μονόφυλλα». *The Gleaner*, 5, 23–31.
<https://doi.org/10.12681/er.10496>

Τ Α Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Α

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΑ «ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΑ ΜΟΝΟΦΥΛΛΑ»

Δὲν πρόκειται γιὰ παρουσίαση οὔτε γιὰ βιβλιοκρισίαν· ὡστόσο, τὸ γραπτὸ εἶναι ἀρκετὰ ἀπρόσωπο ὥστε αὐτὴ τὸν ἢ ιδιότητα νὰ ἐπιτρέπει ἓνα σχόλιο : ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸ τεῦχος «Μονόφυλλα τοῦ Ἀρχαιοφυλακείου Λευκάδας» πὺν συγκαταλέχθηκε στὶς ἐκδόσεις τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν.

I

Ἔχουμε ἐδῶ μιὰ τυπικὴ σειρὰ προσθηκῶν στὴ Βιβλιογραφία Γκίνη-Μέξα : 381 λήμματα ἐπιλεγμένα μὲ τὰ ἴδια κριτήρια, ὅπως τὰ καθιέρωσαν οἱ συντάκτες τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας», παρουσιασμένα μὲ τοὺς ἴδιους, περίπου κανόνες· «περίπου», γιατί τοὺς κανόνες τοὺς διαμορφώνει τελικὰ τὸ ἴδιο τὸ ὑλικὸ — καὶ τὸ ὑλικὸ πὺν συγκεντρώνεται στὸ τεῦχος αὐτὸ ἔχει κάποιες ιδιομορφίες ἢ, ὁρθότερα, μιὰ ἐνότητα : μιὰ σειρὰ ἐντύπων διοικητικοῦ ἢ νομοθετικοῦ χαρακτήρα, ὅ,τι στὴν ἀρχαιονομία θὰ ἐξοικονομιόταν μὲ τὴν ἐτικέττα «ἐπίσημα ἔγγραφα». Ἀκόμη, θὰ μπορούσε ν' ἀπαριθμήσει κανεὶς καὶ κάποια ἄλλα χαρακτηριστικά : τὰ ἔντυπα αὐτὰ εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος μονόφυλλα· ἢ χρονολογικὴ τους μονάδα εἶναι ἡ ἡμέρα καὶ ὄχι τὸ ἔτος· ἔχουν ἐκδοθεῖ ὅλα στὴν Ἑπτάνησο ἀπὸ τὶς ἀρχές ἢ τοὺς θεσμοὺς πὺν καθιερώθηκαν ἢ συντηρήθηκαν ἀπὸ τὰ ἐπτανησιακὰ πολιτεύματα στὰ πρῶτα 63 χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα· προέρχονται, τέλος, ἀπὸ κοινὴ πηγὴ, τὸ Ἀρχαιοφυλακεῖο τῆς Λευκάδας. Ὡστόσο, δὲν πρόκειται γιὰ ἓνα δεῖγμα ἐξειδικευμένης ἐπτανησιακῆς βιβλιογραφίας ἢ, περισσότερο, γιὰ ἓναν κατάλογο κάποιου τμήματος ἀπὸ τὸ ἔντυπο ὑλικὸ ἐνός Ἀρχαιοφυλακείου : τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς ἀπόκλεισαν τὴ βιβλιογράφηση τῶν ἰταλόγλωσσων κειμένων καί, φυσικά, τῶν ἐγγράφων· ἀλλὰ ὁ διαχωρισμὸς ἰταλόγλωσσων καὶ ἑλληνόγλωσσων κειμένων εἶναι αὐτονόητα ἄτοπος γιὰ μιὰ ἐπτανησιακὴ βιβλιογραφία, στὸν ἴδιο βαθμὸ πὺν εἶναι ἄτοπος

για την αρχειονομία ο διαχωρισμός ανάμεσα σε συνταξινομημένα έγγραφα και έντυπα. Έτσι, μιὰ σειρά προσθηκῶν στην «Ελληνική Βιβλιογραφία», ἀλλὰ καὶ κάποια προβλήματα ἀμέσως αἰσθητὰ στὸ χρήστη τῆς συναγωγῆς : οἱ γραμμές αὐτὲς δὲν εἶναι παρὰ ἓνα σχόλιο γύρω ἀπὸ τὰ ζητήματα μιᾶς βιβλιογραφίας μονοφύλλων· ἀκριβέστερα μιᾶς βιβλιογραφίας ἐπτανησιακῶν ἐντύπων μὲ κείμενα διοικητικοῦ ἢ νομοθετικοῦ χαρακτήρα.

Βιβλιογραφία μονοφύλλων : θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σχολιάσει τὴ σύζευξη τῶν λέξεων, ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι περισσότερο θέμα ὁρισμοῦ ἢ συμφωνίας, τί τελικὰ αὐτονομεῖ σὲ ἰδιαίτερη βιβλιογραφικὴ μονάδα τὸ μονόφυλλο. Τὰ ἐξωτερικά, τὰ συμβατικά γνωρίσματα, τόσο ἀποτελεσματικά στὶς ταξινομήσεις, δὲν παρέχουν, στὴν περίπτωσή μας, ἀποφασιστικὲς ὑπηρεσίες· τὰ ὅρια στὰ μονόφυλλα καὶ στὰ φυλλάδια ὄχι ἀπλῶς εἶναι προβληματικά ἀλλὰ κάποτε καὶ ἄχρηστα : δὲν εἶναι λίγες οἱ φορὲς ποὺ ἡ ὁροθέτηση ἐκφράζει μιὰ ὕστερη, δική μας ἀνάγκη γιὰ ὁργάνωση καὶ συστηματοποίηση καὶ σύγχρονα εἶναι ἀνεφάρμοστη σὲ ὅλη τὴν ποικιλία τῶν τεκμηρίων. Ὡστόσο, τὸ μονόφυλλο ὑπάρχει καὶ τὰ ἐξωτερικά του γνωρίσματα εἶναι καθαρὰ : ἓνα δισέλιδο σὲ φύλλο, ἡμίφυλλο, τέταρτο κ.τ.λ., τυπωμένο ἀπὸ τὴ μία ἢ καὶ τὶς δύο ὀφεις· ἡ ἀπλούστερη βιβλιογραφικὴ μονάδα. Σὲ τίποτα δὲν ἐνδιαφέρει ἂν τὸ φύλλο ἢ τὸ ἡμίφυλλο μπορεῖ νὰ δώσει ἓνα φυλλάδιο, ἂν, ἀκόμη, τὸ ἴδιο τὸ μονόφυλλο μπορεῖ νὰ παίρνει τὴ μορφή ἑνὸς τετρασέλιδου μὲ τυπωμένες τὶς δύο ἀντικρουστὲς σελίδες : μιὰ βιβλιογραφία ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ σταθερά, ἐξωτερικά κριτήρια. Ἀλλὰ μιὰ βιβλιογραφία δὲν ἐξαντλεῖ τὶς προθέσεις τῆς ἐπιδιώκοντας νὰ ἐκφράσει τὴν ἰδανικὴ σύμπτωση καταγραφῆς ὑλικῶ καὶ ἀνεπίληπτης ἐφαρμογῆς κάποιων μεθόδων, ἀλλὰ ἐκφράζει κυρίως τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ ὀρθολογικὴ κωδικοποίηση, τὴν ἀνάγκη γιὰ ἓνα ὄργανο ἀνταποκρίσιμο στὶς συζητήσεις τῆς ἔρευνας : ἐν ὅψει αὐτῆς τῆς ἀνάγκης, ἡ ἀποτελεσματικότητά μιᾶς βιβλιογραφίας μονοφύλλων εἶναι προβληματικὴ, σὲ σχέση τουλάχιστο μὲ ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν περιπτώσεων ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ περιλάβει· τὸ μονόφυλλο ὅμως, αὐτὴ ἡ στοιχειώδης βιβλιογραφικὴ μονάδα, ἀποτελεῖ τμῆμα μιᾶς θεματογραφίας μὴ προσδιοριζόμενης πάντα ἀπὸ τὴν τυπογραφικὴ τῆς ἐμφάνιση.

Βέβαια, τὸ διπλὸ κριτήριο τυπογραφικὴ ἐμφάνιση—θεματογραφία φαίνεται ἀπαράδεκτο γιὰ μιὰ βιβλιογραφία : ἂν εἶναι γενικὴ, θ' ἀγνοήσει τὴ θεματογραφία, ἂν εἰδολογικὰ προσανατολισμένη πρὸς τὸ θέμα, θ' ἀγνοήσει τὴν τυπογραφικὴ ἐμφάνιση. Τὸ πολὺ-πολὺ στὴν πρώτη

περίπτωση νὰ χρειαστεῖ νὰ ὀρίσει ἓνα κριτήριο σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο θὰ χαρακτηρίσει — ὄχι χωρὶς συμβατικότητα — τὰ σύνορα ἀνάμεσα στὸ μονόφυλλο, στὸ φυλλάδιο, στὸ βιβλίον, στὸ περιοδικὸ ἢ στὴν ἔφημερίδα. Ἀπαράδεκτο ἀκόμη τὸ διπλὸ κριτήριο καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ δικοῦ μας διακριτικοῦ συστήματος, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἀντιμετωπίζαμε τὸ ἐνδεχόμενον μιᾶς ἀποκλειστικῆς βιβλιογραφίας μονοφύλλων· ὥστόσο, ὅ,τι τὸ κατασταίνει ἀπαράδεκτο εἶναι ἀκριβῶς τὸ γεγονός πὼς αὐτὸ τὸ διακριτικὸ σύστημα διαμορφώθηκε χωρὶς τὴ σύγκλιση ὅλων τῶν πραγματικῶν στοιχείων, ὅσα προσφέρονται ἀπὸ τὸ ὕλικὸ ἐπιλογῆς. Ἕνα πρόβλημα ἁλλοιῶς ἀνύπαρκτο, συνεπῶς ἀναντιμετώπιστο γιὰ τὸ πρότυπὸ μας στὶς βιβλιογραφικὰς ἐρευνες — τὸ ἔργον τῶν Γκίνη καὶ Μέξα : ἐκεῖ οἱ ἐπιλογές ἢ οἱ ἀπορρίψεις γίνονται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς τυπογραφικὰς μορφάς· οἱ χαρακτηρισμοὶ τῶν μορφῶν αὐτῶν γίνονται μέσα σὲ ἓλα ὕλικά ἐπιλεγμένα, κιόλας, μὲ ἄλλα κριτήρια· ἔτσι μηδενίζεται τὸ ἐνδεχόμενον ἀπωλειῶν.

Ἀλλὰ, ἂν συνηγοροῦν ὀρισμένοι οὐσιαστικοὶ λόγοι ὥστε τὰ μονόφυλλα ν' ἀποτελέσουν ἀντικείμενον ἰδιαίτερης βιβλιογραφίας, ἡ θεματογραφία ὑπαιστέχεται ἀναγκαστικὰ στὸ χῶρον τῶν κριτηρίων· κάποτε, τὸ ἴδιον τὸ ὕλικὸ ἔρχεται νὰ ὑποδείξει τὴν ἀναγκαιότητά της μὲ τρόπο τελεσιδικοῦ : μιὰ σειρὰ ἀπὸ κείμενα τοῦ ἴδιου διοικητικοῦ ἢ νομοθετικοῦ ὀργάνου, ἀριθμημένα μὲ συνεχὴ ἀρίθμηση καὶ παρουσιασμένα ἄλλα σὲ μορφή μονοφύλλου καὶ ἄλλα σὲ μορφή φυλλαδίου, μιὰ τέτοια σειρὰ ἐντύπων δίνει τὴν εὐγλωττὴ ἐπικύρωσιν στὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ θεματογραφία συσταίνει ἓνα ἀπαραίτητον κριτήριον ἐπιλογῆς. Δίλημμα λοιπόν, σχολαστικοῦ ἔστω τύπου, γιὰ τὴν ἴδιαν τὴν δυνατότητα μιᾶς βιβλιογραφίας μονοφύλλων, ἐφικτῆς σὲ ὅλη τὴν περιπτωσιολογίαν τῶν ἐντύπων αὐτῆς τῆς κατηγορίας : ἀντὶ γιὰ ἑλλειπεῖς βιβλιογραφίαις μήπως βιβλιογραφίαις μὲ μιὰ, περιορισμένη ἔστω, νόθετησιν τοῦ θεματογραφικοῦ κριτηρίου ἢ, τέλος, ἀντὶ γιὰ μικτοῦ — καὶ ὄχι ἀπόλυτα νόμιμον — τύπου βιβλιογραφίαις, μήπως βιβλιογραφίαις ἀποκλειστικὰ προσανατολισμέναις στὰ θεματογραφικὰ κριτήρια ; Δίλημμα, εἶναι εὐνόητον, ποὺ ἀρχίζει κάποια στιγμή ὅπου ἔχει ἐκανοποιηθεῖ κιόλας μιὰ πρώτη ἀνάγκη : ἡ γενικοῦ τύπου βιβλιογραφία. Ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ κάθε θεωρητικὴν προσπέλασιν ὑπάρχει μιὰ ἀνάγκη ἀκάλυπτη στὴν περίπτωσιν κάποιου προσανατολισμοῦ στὶς εἰδολογικὰς βιβλιογραφίαις : ἡ ἀνάγκη νὰ ἐλαφρῶσιν οἱ γενικαὶ βιβλιογραφίαις τὸν Γκίνη-Μέξα ἀπὸ τὸ βάρος τῶν μονοφύλλων—ἓνα βάρος ἐκὸν κάποια στιγμή νὰ διαστρέψει τὴν κλίμακα καὶ τὴν πυκνότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου τῆς βιβλιογραφίας,

δηλαδή τοῦ βιβλίου. Τὸ κενὸ πὺν θὰ δημιουργοῦσε ἡ ἀποδέσμευση τῶν Βιβλιογραφιῶν ἀπὸ τὰ μονόφυλλα δὲ γίνεται ὥστόσο νὰ καλυφθεῖ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὶς εἰδολογικὰς βιβλιογραφίας· ἀνάγκη γιὰ κάποια σύμβαση λοιπόν : νὰ συμπεριληφθεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἔνδειξη «μονόφυλλα» μιὰ σειρὰ ἐντύπων ἀπὸ ἄλλη τάξη, ἀφοῦ ὁ ἀποκλεισμός τους θὰ ἦταν λογικὰ ἄτοπος. Ἀποδοτικὸς χειρισμός, ὅμως ὄχι καὶ χωρὶς ἀνεπιθύμητες συνέπειες : ἀπὸ τὶς πρὸ ἀναπόφενκτες, οἱ ἐπικαλύψεις ἀνάμεσα στὴ γενικὴ βιβλιογραφία καὶ στὴ βιβλιογραφία μονοφύλλων· συνέπειες, ὥστόσο, ἐξίσου ἀναπόφενκτες καὶ πρὸς τὴν ἄλλη κατεῦθυνση — τὶς εἰδολογικοῦ τύπου βιβλιογραφίας.

Μιὰ γενικοῦ ἢ εἰδικοῦ τύπου βιβλιογραφία μὲ ἀντικείμενο τὸ ἑλληνόγλωσσο ἔντυπο, χωρὶς καμιὰ γεωγραφικὴ διάκριση, τελικὰ χωρὶς καμιὰ πολιτισμικὴ διάκριση — γιὰτὶ ἀκριβῶς ἡ πύκνωση ὁρισμένων φαινομένων σὲ ὁρισμένο χῶρο κατασταίνει ταυτόσημες τὶς γεωγραφικὰς μὲ τὶς πολιτισμικὰς κατηγορίες — μιὰ τέτοια βιβλιογραφία εἶναι ἓνα θαυμάσιο ἐργαλεῖο, ὥστόσο ὄχι ἀπόλυτης ἐφαρμογῆς : εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκφράσει μὲ ἐνάργεια φαινόμενα συνδεμένα μὲ τὴ διάχυση κάποιας παιδείας μέσα σὲ ὅσα ἀνθρώπινα περιβάλλοντα κυριαρχεῖ ἢ εἶναι ἐπικρατέστερη μιὰ, ἡ ἐθνικὴ, γλῶσσα· σὲ ὅσα ἀνθρώπινα περιβάλλοντα ἡ χρησιμοποίησις ξένης γλώσσας στὸ ἔντυπο δὲν ἐκφράζει ἐθνικοὺς ἢ ταξικοὺς μέσους ὅρους ἀλλὰ σκοπιμότητες ἢ παραδοσιακὰ κανονικότητες (ἡ χρῆσις λόγου χάρι τῆς λατινικῆς) ἢ ἀκόμη καὶ κάτι ἀπὸ τὸ μέτρο τῆς διεθνoῦς ἀκτινοβολίας μιᾶς φιλολογίας. Παραπέρα, ἡ βιβλιογραφία αὐτοῦ τοῦ τύπου προσφέρεται καὶ στὴν καταμέτρησις ἑνὸς ἄλλου φαινομένου : στὴ διάχυσις τοῦ ἑλληνόγλωσσου ἐντύπου σὲ ὅσα ἀνθρώπινα περιβάλλοντα, μολονότι ἑλληνόφωνα, χρησιμοποιοῦν μιὰ ξένη γλῶσσα ὄχι γιὰ ν' ἀνταποκριθοῦν ἀποκλειστικὰ σὲ κάποιες σκοπιμότητες ἢ κανονικότητες, ἀλλ' ἀκριβῶς γιὰτὶ ἡ ξένη γλῶσσα ἀποτελεῖ μιὰ θεσμολογικὴ πραγματικότητα· εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς Ἑπτανήσου. Κενά, συνεπῶς, πρὸς δυὸ κατευθύνσεις : τὰ ξενόγλωσσα ἔντυπα ὅσα ἐκφράζουν σκοπιμότητες ἢ κανονικότητες παραδοσιακὰ καθιερωμένες· τὰ ξενόγλωσσα ἔντυπα ὅσα ἐκφράζουν θεσμολογικὰς πραγματικότητες, πολιτισμικοὺς μέσους ὅρους — ἡ ἰταλόφωνη, δηλαδή, ἑπτανησιακὴ βιβλιογραφία πὺν ἀποτελεῖ ἓναν ἀπὸ τοὺς δείκτες τῶν πολιτισμικῶν προσμίξεων τῆς Ἑπτανήσου. Καὶ ὅ,τι βέβαια ἀποτελεῖ τὴν πρώτην κατηγορίαν θὰ ἐπιδέχεται κάποιαν εἰδικὴν μεταχείρισιν μιᾶς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας ξενόγλωσσων ἐντύπων, ὄχι ὥστόσο ἐπεκτάσιμη καὶ στὰ ἔντυπα τῆς δευτέρας κατηγορίας : καὶ πάλι, οἱ ἰδιομορφίες ἢ οἱ ὁργα-

νικότητες τοῦ ἑπτανησιακοῦ ἐντύπου καί, ἀπὸ κοντά, ἡ ἀνάγκη τῶν σταθερῶν ὁρίων· γιατί, κάποια στιγμή τὸ ἑπτανησιακὸ ἔντυπο παύει νὰ ἀποτελεῖ πολιτισμικὴ ἰδιαιτερότητα ἢ, κυριολεκτικότερα, ἐνῶ τὸ ἑλληνογλωσσὸ ἑπτανησιακὸ ἔντυπο δὲν ἀποτελεῖ πάντα πολιτισμικὴ ἰδιαιτερότητα — ὅσο κι ἂν ἡ ἰδιαιτερότητα αὐτὴ εἶναι συζητήσιμη μέσα στὸ ἐνδύτερο πολιτισμικὸ τῆς πλέγμα —, τὸ ἱταλόγλωσσὸ ἑπτανησιακὸ ἔντυπο ἀποτελεῖ ἀκριβῶς δείκτη αὐτῆς τῆς ἰδιαιτερότητας. Ἀνάγκη, ἀλλοιῶς, γιὰ ἑπτανησιακὴ βιβλιογραφία ἢ ἑπτανησιακὲς βιβλιογραφίες μὲ ὅλα τὰ ἀναπόφευκτα παρεπόμενα, ὅσα προέρχονται ἀπὸ τὴ διασταύρωση τῶν ἑπτανησιακῶν μὲ τίς γενικότερες ἑλληνικὲς βιβλιογραφίες : ἐπικαλύψεις, διαφορετικὲς χρονολογικὲς τομές, μεταβλητοὶ γεωγραφικοὶ καθορισμοὶ καί, ἀνάμεσα στὰ κυριότερα, διαφορετικὰ κριτήρια ἐπιλογῆς, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στοὺς φορεῖς τῶν ἐντύπων· ἐνδεικτικὰ ὡς πρὸς τὴν τελευταία περίπτωση, μποροῦν ν' ἀναφερθοῦν τὰ ἔντυπα μὲ ἑπτανησιακὸ ἐνδιαφέρον, ὅσα ἔχουν ἐκδοθεῖ στὴ Βενετία καὶ ἀπὸ βενετικὲς ἀρχές. Ἀνάγκη αὐτόνομης ἑπτανησιακῆς βιβλιογραφίας ἀπόλυτα αἰσθητὴ καὶ στὴν περίπτωση τῶν μονοφύλλων· *prototypo* ἢ *Bibliographie Ionienne* τοῦ Legrand. Πρότυπο ὅπωςδὴποτε συζητήσιμο· ὅπωςδὴποτε, ὅμως, ἓνας βιβλιογραφικὸς σκελετὸς πού, ὅπως καὶ ἡ «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία», χρειάζεται ν' ἀποδεσμευθεῖ ἀπὸ μερικὰ παραμορφωτικὰ ἐξογκώματα : τὰ μονόφυλλα.

Εἴτε μὲ τὴν προοπτικὴ ὅτι θὰ καταχωριστοῦν σὲ μιὰ ἑπτανησιακὴ βιβλιογραφία εἴτε ὅτι θὰ συγκροτήσουν μιὰν αὐτόνομη βιβλιογραφικὴ μονάδα, τὰ ἔντυπα τῆς τάξης πού καταγράφονται σ' αὐτὴ τὴ συναγωγὴ χρειάστηκε νὰ ἀντιμετωπισθοῦν σύμφωνα μὲ τίς ἰδιομορφίες τους· ἰδιομορφίες πού, καθὼς παρουσιάζονται μὲ πυκνότητα, κατανοοῦν κανονικότητες. Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθοῦν ὁρισμένες ἀπ' αὐτές : καί, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν τυπικότερη, ἢ πολλαπλότητα στίς μορφές δημοσιότητας : τὸ ἴδιο κείμενο ἐνδέχεται νὰ πάρει τὸ δρόμο τῆς δημοσιότητος, ν' ἀνακοινωθεῖ, εἴτε αὐτοτελῶς μὲ τὴ μορφή τοῦ μονόφυλλου εἴτε ὡς καταχώριση σὲ ἄλλη κατηγορία ἐντύπων : ἐφημερίδες, νομικὲς κωδικοποιήσεις. Κάποτε — καὶ ὄχι σπάνια — τὸ κείμενο πολλαπλασιάζεται καὶ ἀνακοινώνεται μὲ τὴ μορφή τοῦ ἐγγράφου καὶ ὄχι τοῦ ἐντύπου : ἡ βιβλιογραφικὴ συναγωγὴ, συνεπῶς, δὲν εἶναι σὲ θέση — ὅπως ἄλλωστε γιὰ ὁρισμένες ἐποχὲς συμβαίνει καὶ μὲ τὸ βιβλίο — νὰ καλύψει ὅλες τίς περιπτώσεις δημοσιότητος· τοῦτο συμβαίνει ὄχι μόνο στὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας — ὅταν οἱ ἀνάγκες γι' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ἔντυπα ἱκανοποιοῦνταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας — ἀλλὰ

καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή τῶν δυὸ πρώτων ἐπτανησιακῶν τυπογραφείων, γιατί οἱ πράξεις τῶν διοικητικῶν ὀργάνων ὅσων νησιῶν δὲν εἶχαν τυπογραφεῖο ἀποκοτοῦσαν τὴ δημοσιότητα καὶ μὲ τοὺς δυὸ τρόπους — καὶ κυρίως μὲ τὸ δεύτερο. Τὸ ἔντυπο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, λειτουργεῖ ὡς δημόσιο ἔγγραφο· αὐτὴ τοῦ ἡ ιδιότητα προσδιορίζει καὶ τὴν κατεύθυνση πρὸς χρειάζεται νὰ πάρει ὁ βιβλιογράφος : εἶναι τὰ δημόσια ἀρχεῖα καὶ ὄχι οἱ βιβλιοθήκες ἢ πηγὴ τῶν ἐντύπων. Τὰ δημόσια ἐπτανησιακὰ ἀρχεῖα στὸ σύνολό τους, γιατί καὶ τὸ σύνολο τῶν ἐντύπων δὲν εἶναι ἀποκλειστικά γενικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀλλὰ καὶ τοπικοῦ — ἀντίστοιχος συνεπῶς καὶ ὁ καταμερισμός τους· γιατί οἱ μεταβολὲς τῶν ἱστορικῶν τυχῶν τῆς Ἑπτανήσου δὲν ἦταν πάντα ταυτόχρονες· γιατί οἱ ἀπώλειες δημιούργησαν χάσματα μέσα στὴν ἀρχειακὴ ὕλη, γιατί, τέλος, στὴ διάσωση ἐνὸς τεκμηρίου ἢ τύχῃ δὲν παίζει τὸν τελευταῖο ρόλο : ἔτσι, ἢ ἔρευνα στὰ κεντρικότερα ἀρχεῖα (« Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κερκύρας », « Ἀρχεῖο Ἰονίου Γερουσίας ») δὲν μπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσει τὴν ἔρευνα καὶ στὰ ὑπόλοιπα. Ἀξιέξοδο σφραγισμένο ἀπὸ ἓνα ἀπέραντο ἀρχειακὸ ὕλικὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἐνὸς δείκτη ἱκανοῦ νὰ προσδιορίσει τὸ μέγιστο τῶν ζητήσεων ; Ἐδῶ ἀκριβῶς ὑπάρχουν κάποια τεκμήρια κατάλληλα νὰ περιχαρᾶκώσουν τὴν ἔρευνα : εἶναι οἱ λογαριασμοὶ τῆς κερκυραϊκῆς Τυπογραφίας, οἱ νομικὲς κωδικοποιήσεις, ἢ ἰονικὴ ἐφημερίδα : κυρίως οἱ λογαριασμοὶ τῆς Τυπογραφίας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσαι κανεὶς τὸν ἀριθμὸ, τὸ ἀντικείμενο τὶς περισσότερες φορές, τὸν φορέα, τὶς ἀκριβεῖς ἢ χοντρικὲς ἡμερομηνίες, τὰ τραβήγματα καὶ τὸ σχῆμα ἀκόμη τῶν ζητούμενων ἐντύπων — ὅλων γενικὰ τῶν ἐντύπων ὅσα ἐκδίδονταν ἀπὸ τὰ διοικητικὰ ἢ νομοθετικὰ ὄργανα· νὰ ἀποδεσμεύσει δηλαδὴ ἓνα δείκτη ἱκανὸ νὰ ὁροθετήσῃ τὸ μέγιστο τῶν ζητήσεων, νὰ ἐπισημάνει μὲ ἀπόλυτὴ ἢ μεγάλη προσέγγιση τὴν καθιερωμένη ἀπ' αὐτὲς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τελικὰ τὴν κατασκευὴ μιᾶς « ἰδανικῆς βιβλιογραφίας » ποὺ θὰ ἐκφράζει μὲ ἀκρίβεια ὅ,τι ἔχουμε καὶ ὅλας προσπελάσει βιβλιογραφικὰ καὶ ὅ,τι γνωρίζουμε ἔμμεσα καὶ τὸ ἀναζητοῦμε. Ἀκρίβεια ἰδανικὴ, ὥστόσο ὄχι ἀπόλυτη : καὶ πάλι ὁ παράγοντας τῶν ἀπωλειῶν, τελεσίδικος ὅπως εἶναι στὴν περίπτωση τῆς Ζακύνθου καὶ τὰ ἐπακόλουθα κενά : στὰ ἔντυπα, ἀλλὰ καὶ στὰ λογιστικὰ τεκμήρια τῆς Ζακυνθινῆς τυπογραφίας. Πάντως, δὲν εἶναι οἱ ἀπώλειες ἐκεῖνες ποὺ θὰ προσδιορίσουν τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς ἰδανικῆς βιβλιογραφίας : οἱ ἀπώλειες στὰ ἔγγραφα τῆς Ζακυνθινῆς τυπογραφίας εἶναι φυσικά, ἀπόλυτες· οἱ ἀπώλειες ὅμως στὰ ἔντυπα εἶναι σχετικές. Τὸ ὕλικὸ τῶν ἐτῶν 1810-1814 ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπικαλυ-

φθει από τὸ ὕλικό τῶν ἀρχείων τῆς Κέρκυρας, μπορεῖ νὰ ἐπικαλυφθεῖ ἀπὸ τὴν περιουσία ἀρχείων τῶν ἄλλων νησιῶν : συνεπῶς ἡ τομὴ τὴν ὁποία δημιουργεῖ ἡ χρονικὴ κλίμακα τῆς ἀγγλικῆς κυριαρχίας στὰ Ἑπτάνησα δὲν συνεπάγεται ἀναγκαστικά καὶ ἓνα χάσμα στὴ βιβλιογραφία· καλύπτεται, ἀντίθετα, ἀπὸ τὴν ἀρχειακὴ ὕλη τῶν ὑπόλοιπων ἀγγλοκρατούμενων νησιῶν, καλύπτεται ὅμως χωρὶς τὴν ἀσφαλὴ πλαισίωση ποὺ προσφέρει ὁ δείκτης τῶν λογαριασμῶν τῆς κερκυραϊκῆς τυπογραφίας : ὥστόσο, ἡ σύγκλιση ἐνὸς ἀριθμοῦ εὐρημάτων καὶ τὸ δυνατό μέγιστο, ὅπως παρέχεται ἀπὸ τὸ δείκτη, δὲ φαίνονται στοιχεῖα ἱκανὰ νὰ ὁροθετήσουν χοντρικὰ τὸ μέγιστο τῶν ζητήσεων σχετικὰ καὶ μὲ τὰ ζακυθηνὰ ἐντυπα.

Ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ὑποδείξει ἀκόμη ὅλη τὴν ἔκταση καὶ τὴ χρονικὴ ἀκτίνα τῶν λογαριασμῶν τῆς τυπογραφίας καὶ ἔτσι τὴν ἀποτελεσματικότητά τους μέσα σὲ ὅλο τὸ χρονολογικὸ πλαίσιο τῆς βιβλιογραφίας : ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἴσως εἶναι πρόωρες καὶ οἱ γενικὲς ἀκόμη ὑποθέσεις, ὅπως διατυπώθηκαν πρὶν, ὅμως ὄχι καὶ ἄκυρες : ἐκεῖ ὅπου ἡ συγκρότηση σειρῶν μπορεῖ νὰ προσκρούει σὲ μεγάλα χάσματα δὲν προδικάζεται καὶ ἡ ἀκυρότητα τῆς δειγματοληψίας.

II

Τὸ περιεχόμενο, ἡ ποιότητα ἐνὸς ἐντύπου θὰ ἔπαιξε τὸν τελευταῖο ρόλο σὲ ἓνα βιβλιογραφικὸ σχόλιο· ὅταν μιλοῦμε γιὰ βιβλιογραφικὴ ἐπιλογὴ ὅπου τὰ ἐξωτερικὰ τεκμήρια συσταίνουν καὶ τὰ μοναδικὰ κριτήρια ἐπιλογῆς, ἡ ποιότητα, τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐντύπου, ἀποτελοῦν καθοριστικὲς ιδιότητες — ἴσως τὶς μόνες καθοριστικὲς ιδιότητες — γιὰ τὴν κωδικοποίηση· ἡ τεχνικὴ ἔρχεται δεύτερη γιὰ νὰ δώσει μορφὴ σὲ μιὰ μάζα ποὺ εἶχε κιόλας ἀναδυθεῖ ἀπὸ μόνη της. Ἀλλοιῶς, ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν κωδικοποίηση τῶν ἐπτανησιακῶν μονοφύλλων δὲν ὀρίζεται ἀπλῶς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι πρέπει νὰ ἐλαφρώσει ἡ «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» ἀπὸ τὸ δυσήνιο εἶδος τοῦ μονόφυλλου καί, παραπέρα, ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐπτανησιακὸ εἶδος θὲν ἐξοικονομιεῖται μέσα στὰ ὅρια μιᾶς ὑποθετικῆς βιβλιογραφίας ἐλληνόγλωσσων μονοφύλλων. Πρὶν ἀπὸ τὴν τεχνικὴ ὑπάρχει ἡ οὐσιαστικὴ ὄψη τοῦ ζητήματος : τὰ ἐπτανησιακὰ μονόφυλλα εἶναι ὕλη τοῦ φιλόλογου - ἱστορικοῦ καί, μάλιστα, μιὰ ὕλη τοπικὴ καὶ σύγχρονα ιδιότυπη : ἡ κωδικοποίησή της μέσα στὴν κλίμακα τοῦ χρόνου προσφέρεται σὰν τὸ ἰδανικὸ πρίσμα γιὰ μιὰ πρώτη προσέγγιση, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ γιὰ μιὰ πρώτη ἀξιολόγηση. Ὑλὴ

τυπική, γιατί ένα μεγάλο της τμήμα αποτελεί μια από τις κλασσικές πηγές. για πληροφοριοδότηση τοῦ ιστορικοῦ — τῇ νομοθεσίᾳ ιδιότυπῃ, γιατί ένα ἄλλο τμήμα της διασώζει φαινόμενα ἀθησαύριστα ἀπὸ τῆς συνηθισμένες, καὶ μάλιστα τῆς συνειδητᾶ ιστορικές, μαρτυρίες — φαινόμενα καθημερινότητος, μικροϊστορίας, ἀλλὰ γι' αὐτὸ ὄχι καὶ ἀνεκδοτολογίας : ὅμως, ὑπάρχει ἓνα σημεῖο συγκλίσεων, ἓνα σημεῖο συναιρέσεων γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τῶν δυὸ κατηγοριῶν τῶν πηγῶν αὐτοῦ τοῦ τύπου : ἡ συνεχῆς ἀναφορὰ σὲ ζωντανὲς πραγματικότητες, πραγματικότητες ὑποκείμενες σὲ ἀμβλύνσεις ἢ σὲ λησμονιά, σὲ παραμορφώσεις ἢ σὲ χρονολογικὴ ἀποδιοργάνωση ὅταν δὲν καταγράφονται οἱ ὅποιεςδήποτε ἀντιδράσεις ἢ ρυθμίσεις τῆς ὁποῖας αὐτὲς οἱ ἴδιες οἱ πραγματικότητες προκαλοῦν· καί, κοντὰ στὴν ἀναφορὰ, τὸ ποιὸν τῶν ἀντιδράσεων, τὸ ιδεολογικὸ πλέγμα, οἱ νοητικοὶ τρόποι ἀπ' ὅπου ἀναδύονται οἱ συγκεκριμένες ἀντιδράσεις καὶ ρυθμίσεις. Ἐρέθισμα, λοιπόν, καὶ ἀπάντηση ἀλλὰ σὲ ιστορικὴ κλίμακα : ἐδῶ ἀκριβῶς ἡ ἀποδέσμευση τῶν φαινομένων γίνεται συνάρτηση τῆς πυκνότητος τοῦ ὕλικου καὶ τῶν χρονολογικῶν του κλιμακώσεων· ἐδῶ ἀκριβῶς ἡ βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ ἐπιτρέπει αὐτόματα στὸ δέκτη νὰ προσεγγίσει τὰ φαινόμενα, νὰ τὰ διακρίνει ἐπίσης αὐτόματα καὶ νὰ ἀξιολογήσει τὸ ὕλικὸ μέσα ἀπὸ τὴ συνολικὴ θέα ὅσων φαινομένων αὐτὸ τὸ ὕλικὸ ἀφήνει νὰ ἀποδεσμευθοῦν : τὸ ὄργανο, ἡ οὐδέτερη βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ, γίνεται ἓνας δείκτης τῆς πυκνότητος τῶν φαινομένων, ἔτσι ἓνα ἐρέθισμα γιὰ ἀπάντηση. Ἐρέθισμα καὶ ἀπάντηση στὸ ἐπίπεδο τῶν πρώτων προσεγγίσεων : τὰ φαινόμενα, ὅπωςδήποτε, δὲ γίνεται ν' ἀποδεσμευθοῦν στὸ σύνολό τους — σὲ ὅποιον «σύνολο» ἐπιτρέπει ἡ δεκτικότητα καὶ ἡ ὑποψία τῆς δικῆς μας συνείδησης — πίσω ἀπὸ τῆς συμβατικῆς φράσεις μιᾶς βιβλιογραφίας· ὅμως, ὑπάρχει ἀποδέσμευση καὶ ἔτσι ἀφετηρία γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση, τὴ δημοιοργικὴ «αὐτοψία», τῶν ἰδίων τῶν τεκμηρίων. Αὐτὸς ποὺ καταγράφει τὸ ὕλικὸ δὲν ἔχει παρὰ νὰ δώσει μερικὲς γοργές καὶ ἀντικειμενικὰ οὐδέτερες πληροφορίες, κάποτε καὶ αὐτὲς περιττές γιατί ὁ ἴδιος ὁ τίτλος τοῦ ἐντύπου ὑποδηλώνει τὸ περιεχόμενο : αὐτὲς ὥστόσο οἱ πληροφορίες, καθὼς ἀναφέρονται σὲ ἓνα ὁμοιογενὲς ὕλικὸ καὶ καθὼς τὸ ὕλικὸ αὐτὸ ἀναφέρεται σὲ ὁμοιογενεῖς πραγματικότητες, δὲν εἶναι παρὰ ταυτόχρονες ἀποδεσμεύσεις φαινομένων : κάποιες ἀπὸ τῆς αἰχμὲς μιᾶς πραγματικότητος στὸ βαθμὸ καὶ στὸ μέτρο ποὺ οἱ αἰχμὲς αὐτὲς προκάλεσαν ἀντιδράσεις ἢ ρυθμίσεις. Ἀντιδράσεις ἢ ρυθμίσεις ἐκφρασμένες — πρόκειται πάντα γιὰ ἓνα γραπτὸ, ἀφηγηματικὸ ὕλικὸ : ἔτσι ἡ πληροφορία δὲν εἶναι μονοσήμαντα περιγραφικὴ ἢ ἐξηγητικὴ — μὲ ἓνα γλωσσ-

σάρι, μὲ ἕναν καθρέφτη ἄρα ὁρισμένων νοοτροπιῶν καὶ ἰδεολογιῶν : ἡ πύκνωση ἢ τὸ ἀραίωμα, ἡ παρουσίαση ἢ ἡ ἐξαφάνιση κάποιων σημάτων αὐτοῦ τοῦ γλωσσαριοῦ, ὅπως αὐτὴ ἡ διαδικασία γίνεται μέσα στὸν κοινωνικό χρόνο, εἶναι μιά, ὅχι ἡ ἐπουσιωδέστερη μορφολογικὰ ἀποδέσμευση, ὅσο ἡ τελευταία μπορεῖ νὰ προκύψει ἀπὸ τὴ βιβλιογραφικὴ ἀναγραφή.

Ποῦ, ὥστόσο, οἱ παρακάτω πηγὲς διαστελλόνται ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο πληροφοριακό μας ὕλικό, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἡ ἰδιαίτερη μνεῖα ὁρισμένων στάσεων πὸν εἶναι αὐτονόητες καί, ὥς ἕνα σημεῖο, ἐφαρμοσίμες γιὰ τὸ κάθε εἶδος τεκμηρίων ; Ἀκριβῶς στὸ περιεχόμενο καὶ στὴν πυκνότητα τῶν πηγῶν αὐτῶν : περιεχόμενο καὶ πυκνότητα πὸν ἐπιτρέπουν τὴν ἐφαρμογὴ τῶν κατ' ἀρχὴ γενικὰ ἐφαρμοσίμων στάσεων, ἂν ὅχι σὲ ἀπόλυτα, ὅπωςδῆποτε σὲ ἕνα συγκριτικὰ προωθημένο βαθμό : εἶναι αὐτὲς καὶ ὅχι ἄλλες οἱ πηγὲς πὸν ἐπιτρέπουν τὴν ἀντιμετώπιση μιᾶς σειρᾶς φαινομένων· φαινομένων τὰ ὅποια τὶς προσδιόρισαν καὶ τὰ ὅποια δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἀντανάκλαση σὲ ἄλλες μαρτυρίες : ἡ αὐτοτέλεια, συνεπῶς, καὶ ἡ ὁμοιογένεια τῶν τεκμηρίων, πὸν γι' αὐτὰ ἐδῶ ὁ λόγος, ἐπιτρέπουν τὴ μερίκευση μιᾶς καθολικῆς (καὶ ὅχι σπάνια ἰδανικῆς) στάσης τοῦ δέκτη ἀπέναντι στὸ ὕλικό του· μερίκευση πού, ὥς ἕνα σημεῖο, δὲν ἔχει τὶς προϋποθέσεις ἐφαρμογῆς σὲ ὅλο τὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο τῆς νεώτερης ἱστορίας μας καὶ ὅπωςδῆποτε δὲν τὶς ἔχει, στὶς ἴδιες τοποχρονικὲς διαστάσεις, σὲ ἀναφορὰ μὲ ὁρισμένους πραγματικότητες πὸν μπορεῖ νὰ συμπεραίνονται ἢ νὰ τίθενται ἀξιωματικά, ἀλλ' οὔτε ἔχουν περιγραφεῖ, οὔτε ἔχουν ἀποτυπωθεῖ σὲ τεκμήρια ὁμόλογα μὲ τὰ παραπάνω. Φυσικά, τὰ φαινόμενα δὲν χάνονται στὸ σύνολό τους· ὑπόκεινται σὲ μιὰ κλίμακα διασώσεων μὲ διαβαθμίσεις ἀντίστοιχες πρὸς τὴ σηματοδοτικὴ ἰκανότητα τῶν φαινομένων μὲ τὴν εὐαισθησία τῶν δεκτῶν : ἡ διαδικασία αὐτὴ εἶναι κοινὴ καὶ στρέφεται καὶ πρὸς τὶς δυὸ κατευθύνσεις πρὸς τὶς ὁποῖες γίνεται ἡ ἀναφορὰ μας : καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση ἐκείνη ὅπου ὑπάρχουν ὁρισμένης κατηγορίας τεκμήρια καὶ πρὸς ἐκείνη ὅπου δὲν ὑπάρχουν. Ὡστόσο ἡ σύγκλιση μερικῶν παραγόντων πρὸς τὴ μιὰ κατεύθυνση — πρὸς τὰ Ἑπτάνησα — διαστελλεῖ τὴ μορφή πὸν παίρνει ἡ διάσωση τῶν φαινομένων : κρατικὴ ἀντίληψη, γραφειοκρατικὲς λειτουργίες, διοικητικὴ, γενικὰ, ὁργάνωση· εἶναι ἕνιες ἀπὸ τὶς ὑποδοχὲς μέσα στὶς ὁποῖες μορφοποιεῖται αὐτὸ πὸν μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀρίσει ὡς ὁμοιογένεια καὶ αὐτοτέλεια τῶν ἐπτανησιακῶν «μονοφύλλων»· αὐτὸ πὸν τὰ διαστελλεῖ ἀπὸ τὶς ἄλλες πληροφοριακὲς πηγές, τουλάχιστο ὥς τὸ σημεῖο ὅπου οἱ παραπάνω παράγοντες ἀρχίζουν νὰ συγκλίνουν· καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ὑπόλοιπου ἑλληνικοῦ χώρου.

Σπ. Ι. Ἀσδραχὰς